

АРХІВИ УКРАЇНИ–2005: “ВЕЛИКИЙ ПЕРЕЛОМ”?

Текст доповіді Голови Держкомархіву України
на розширеному виїзному засіданні колегії
Державного комітету

14 лютого 2006 р. (м. Полтава)

Шановні колеги,

Більшість присутніх у цій залі пам’ятає, як рік тому ми оцінювали ситуацію в документноінформаційній сфері, тобто у сфері документстворення, документозберігання і використання архівної документації, що, власне, і є основним предметом нашої діяльності. Лейтмотив минулорічної зустрічі – очікування кардинальних змін у підходах влади до цієї сфери, до накопичуваних десятиліттями проблем у контексті зміни владної ідеології і неспинного зростання вимог до архівів у сучасному суспільстві.

Що ж відбувалося протягом року в архівній справі і навколо неї? Чи справдилися наші надії та передбачення? Чи все можливе було зроблено нами самими? І головне – що робити далі? На ці запитання ми маємо відповідати сьогодні.

Загалом минулий рік був часом напруженої праці. Про це промовисто свідчить більшість звітних показників.

Разом з тим рік минулий був для нас багатим на яскраві, хоча й неоднозначні, події. Нагадаю про основні, на аналізі яких зупинимося далі.

Це, передусім, спеціальне Розпорядження Президента України з комплексом невідкладних заходів з архівної справи. Це боротьба за державну цільову програму і паралельно – за показники бюджету 2006 року. Це боротьба за статус місцевих державних архівних установ і, паралельно, перебудова структур у центрі та на місцях. Це й обговорення ідеї реформування організаційної структури управління місцевими архівами. Безпрецедентна “львівська справа” в усіх її вимірах. Блискавичне проходження законопроектів щодо посилення протидії загрозам на кшталт львівської. Якісна організація міжнародного архівного форуму – Конференції ЄВРАЗІКИ у Львові – і бездарне введення єдиної тарифної сітки в архівних установах. Дії архівістів у практично перманентних виборчих кампаніях. Вихід на президентський рівень у виставковій діяльності і стагнація самої ідеї нашого виставкового центру.

Безумовно, не всі ці питання були рівною мірою масштабними, гостро актуальними чи доленосними для архівів і архівістів. Але всі вони були у полі зору Держкомархіву, вимагали певних зусиль, а іноді й нервів, забирали час і сили невеликого апарату Комітету, опосередковано впливаючи на інші питання діяльності.

Найважливішим, без перебільшення – історичним і безпрецедентним – документом влади щодо нашої сфери, безумовно, стало **Розпорядження Президента України від 13 квітня № 957/2005-рп “Про невідкладні заходи щодо збереження національних архівних цінностей”**. Воно визначало характер організації нашої роботи, значною мірою – й інших органів виконавчої влади щодо архівів, надало нового імпульсу цій роботі. У ньому окреслено найважливіші завдання щодо зміцнення матеріально-технічної, фінансової, кадрової та законодавчої бази нашої системи. Ми вже неодноразово протягом року аналізували і розглядали хід виконання цих

завдань. І цілком закономірно, що сьогодні обговорення нашої діяльності буде вестися в цьому контексті.

Нагадаю: значення цього документа – не лише у конкретному змісті президентських доручень, але й у самому факті та моменті його підписання. Розпорядження увійшло до пакету першочергових актів Глави держави, що, фактично, визначають пріоритети державної політики на найближчий період. Низка наступних президентських актів підтверджує не випадковість уваги Президента до архівної сфери.

Прийняття пропозицій щодо цього Розпорядження є нашою незаперечною перемогою, як і перемогою наших кураторів у Секретаріаті Президента.

На виконання зазначеного Розпорядження уже під час внесення змін до Держбюджету 2005 року для центральних держархівів додатково було закладено майже 4,5 млн. грн., що дало можливість організувати розроблення проектно-кошторисної документації на реконструкцію і будівництво другої черги основного архівного містечка держави, посилити охорону та пожежну безпеку практично в усіх центральних архівах.

Відбулися певні зрушення у вирішенні ключових питань матеріально-технічного забезпечення галузі і в регіонах:

завершено реконструкцію архівосховища Держархіву м. Києва по вул. Котовського;

на будівництво Держархіву м. Севастополя отримано понад 1 млн. грн.;

виділено субвенцію у розмірі 2 млн. грн. на ремонт і реставрацію пам'ятки історії та архітектури національного значення “Єзуїтські мури”, в якій розташовується головний корпус Держархіву Вінницької області;

на проведення реконструкції й облаштування приміщень Держархіву Чернігівської області виділено понад 2 млн. грн.;

на реконструкцію приміщення Держархіву Івано-Франківської області виділено 266,7 тис. грн.; на капітальний ремонт – 119,0 тис. грн.;

обласна рада передала в оперативне управління Держархіву Закарпатської області перший поверх будівлі “Закарпаткнига” (до раніше переданих другого і третього поверхів). На реконструкцію цього – тепер уже цілісного архівного об'єкта – із держбюджету надійшло 830 тис. грн.

Мушу зауважити: на жодній з попередніх колегій ми не мали можливості вибудувати такий довгий позитивний ряд з базових проблем нашої галузі – капітального будівництва та реконструкції. Далі:

проведено ремонт системи водопостачання в Держархіві Дніпропетровської області;

укріплено стіни в одному корпусі й замінено протипожежну сигналізацію в іншому в Держархіві Волинської області;

завершено реконструкцію системи пожежної і розпочато реконструкцію охоронної сигналізації в Держархіві в Автономній Республіці Крим;

оснащено охоронно-пожежною сигналізацією та системою відеонагляду другий корпус Держархіву Рівненської області;

розпочато монтаж нової протипожежної системи у Держархіві м. Києва.

Низку питань матеріально-технічного забезпечення вдалося вирішити також багатьом архівним відділам райдержадміністрацій і міських рад: у 4-х – встановлено охоронну та протипожежну сигналізацію, у 6-ти – проведено ремонт, для 5-ти виділено додаткові або замінено новими наявні приміщення.

У минулому році штатну чисельність працівників центральних державних архівів збільшено на 80 одиниць, – тим самим їхні потреби вперше в історії задоволено на 100 %.

Водночас штатна чисельність архівів областей відповідно до нормативів потребує збільшення на 193 одиниці. Фактично на обласному рівні цей пункт Розпорядження Президента України місцевими адміністраціями виконано з точністю до навпаки – штатну чисельність в областях зменшено на 2 одиниці (1 одиницю додано в Кіровограді, на 3 зменшено в Сумах), у решті архівів – залишено без змін.

У районній ланці штатну чисельність архівних відділів збільшено на 21 одиницю.

Основні ж наші надії на кардинальне розв’язання проблем пов’язані з реалізацією Державної програми розвитку архівної справи на 2006–2020 роки. Це наш шанс зробити якісний стрибок із порочного кола залишкового фінансування, зупинити руйнівні процеси деградації нашої сфери. По суті, це програма стабілізації галузі. Її розроблення стало ключовою подією року, а затвердження урядом – історичною подією останніх десятиліть. Проект ми двічі обговорювали на колегіях, у тому числі – за вашої участі. Детально коментувати її параметри зараз немає сенсу – текст постанови уряду разом з Програмою є у ваших робочих матеріалах.

Отже, безпрецедентну за масштабами і складністю процедуру розроблення і затвердження (точніше – продавлювання) першої самостійної цільової програми завершено. У формуванні завдань і показників Програми брала участь велика кількість людей. Але основний тягар її оформлення, обстоювання і супроводу, безперечно, припав на організаційно-аналітичний відділ Комітету.

Під тиском Мінекономіки та Мінфіну ми змушені були зменшити у 100 разів (!) бюджет Програми на 2006 р., а із загального обсягу фінансування зняли майже 30 млн. грн. Навантаження на Бюджет–2006 було мінімізовано, що, зрештою, й уможливило її затвердження урядом із загальним бюджетом близько 457 млн. грн. Фінансування фактично має розпочатися з 2007 р. У 2006 р. передбачається виготовити нарешті усе необхідне для початку державної реєстрації документів НАФ (на 100 тис. грн.) та придбати обладнання для мікрофільмування для Державного центру збереження документів НАФ (на 628 тис. грн.).

Зрозуміло, програма є чітко “матеріально” орієнтованою: на основну мету – забезпечення збереженості – передбачено 80 % загального обсягу фінансування, з них на зміцнення матеріально-технічної бази зберігання документів НАФ – майже 171 млн. грн. Освоєння цих коштів дасть змогу здійснити будівництво та реконструкцію комплексу споруд ЦДА (90 млн. грн.), добудувати та облаштувати приміщення державних архівів Київської, Миколаївської, Тернопільської, Івано-Франківської, Чернівецької

областей, м. Севастополя.

У заходах Програми передбачено кошти на створення і функціонування двох нових архівних установ – архіву документів діаспори та архіву електронних документів. Майже 14 млн. грн. виділяється для вирішення проблем трудових архівів.

За умови належного фінансування Програми держархівні зможуть створити і налагодити діяльність виставкових центрів, організувати видавничу діяльність.

На створення галузевої інформаційної системи передбачено 65 млн. грн.

Окремим розділом увійшли заходи із реєстрації зарубіжної архівної україніки.

Щорічні обсяги фінансування заходів Програми майже вдвічі перевищують теперішній річний бюджет галузі (тобто, щороку ми маємо отримувати три нинішніх бюджети).

Проте головне – попереду. Невідкладно, ще до початку бюджетного процесу 2007 року Держкомархів має створити робочу групу для супроводу Програми, уточнити з кожним архівом його обсяги фінансування за кожною позицією на наступний рік. Архіви ж мають підкріпити відкориговані потреби конкретними документованими обрахунками, аби разом із бюджетними запитами аргументовано і вчасно подати їх своїм фінуправлінням і Держкомархіву. Тільки чіткість, своєчасність і злагодженість у наших діях можуть перетворити програмні цифри на реальні кошти і справи. Інакше цей багатостраждальний документ може залишитися свідченням нашої неспроможності, а наші плани спіткає доля Нью-Васюків.

Аналіз обсягів поточного фінансування і структури бюджету підтверджує різко позитивну динаміку 2005 р. і невтішні прогнози на поточний рік. Минулого року сукупний бюджет галузі склав понад 40 млн. грн., що становило 73 % від заявлених у бюджетних запитах потреб. Це найвищі показники за останні 15 років. При цьому видатки на утримання і розвиток склали до 40 % бюджету (в тому числі капітальні видатки – чверть бюджету), а 57 % “з’їли” зарплата і комунальні послуги.

Бюджет 2006 року, принаймні для центральних архівів, демонструє абсолютно протилежну і... небезпечну динаміку. Якщо не рахувати зростання “захищених” статей – заробітної плати та комунальних платежів (а вони складуть понад 70 % бюджету), то видатки на утримання зменшуються на 14 %, а капітальні видатки – на 75 %. Загальний же обсяг фінансування центральних архівних установ у 2006 р. на чверть менший за попередній.

Так виглядає наш “бюджет розвитку”–2006 – черговий парадокс для накопичувальної галузі.

Попри неодноразові підвищення зарплати (для центральних архівів з 2002 р. вона зросла майже вчетверо), середня заробітна плата становить у центральних архівах 556 грн., обласних – 650 грн. Для порівняння: в цілому по народному господарству це 787 грн.

З 1 вересня 2005 р. запроваджено оплату праці на основі Єдиної тарифної сітки, що дало підвищення зарплати на 18–20 %. Водночас у центральних установах знято надбавку за соціальну значущість (20 %), тож

для цих архівів підвищення не відбулося, а окремі категорії працівників – найменш оплачувані – ще й втратили.

Однією з принципових позицій розвитку архівної справи, окремо зафіксованих у Розпорядженні Президента України і включених до цільової програми, є “будівництво, реконструкція та облаштування комплексу споруд центральних державних архівів України у місті Києві” – центральному архівному містечку держави. Проте у ході проектування ми несподівано зіткнулися з ситуацією, що фактично стає ознакою нашого часу, причому не лише в Києві, – я маю на увазі цинічне зазіхання на землю, відведену в користування архівам. Лише безкомпромісна позиція Держкомархіву, звернення до Президента, правоохоронних органів, преси дають надії на переможне завершення багатомісячного протистояння. Принаймні, на сьогодні Генеральна Прокуратура підтвердила факт фальсифікації земельних документів і порушила за цим фактом кримінальну справу. Підкреслюю: це – не поодинокий і локальний конфлікт, претензії на територію, будівлі, приміщення архівів у Дніпропетровську, Сімферополі, Харкові, у столиці – в Софії Київській – стають масовим явищем.

Тому ми доручили кожному керівнику чітко визначити з відповідними органами майнові стосунки щодо архівних будівель і закріплених територій, де треба – додатково задокументувати ці стосунки.

Ще одним із конкретних завдань зазначеного Розпорядження було розроблення законопроекту щодо посилення протидії незаконному обігові архівних цінностей. Підготовлений Держкомархівом і підтриманий урядом документ у січні цього року було зареєстровано у Верховній Раді як невідкладний для розгляду. Наступного тижня він має розглядатись у Парламенті; профільний комітет рекомендує прийняти його за основу. Нагадаю, одна з основних ідей законопроекту – поширити сферу застосування адміністративних санкцій за порушення норм поведіння з документами не лише Національного архівного фонду, а з будь-якими архівними документами взагалі. На жаль, саме ці принципові норми поки що не знаходять підтримки, – вони трактуються як такі, що порушують гарантовану Конституцією недоторканість приватної власності. Зараз можна лише прогнозувати, що запропоновані під час попереднього обговорення у профільному парламентському комітеті зміни не лише до Кодексу про адміністративні правопорушення, але й до Кримінального кодексу не зможуть протидіяти незаконному обігові документів, їх псуванню і знищенню, якщо не вдасться зняти колізію між пропонованими нами жорсткими нормами контролю за рухом документів у “позаархівному”, зовнішньому, так би мовити, середовищі – з одного боку, і гарантованим захистом, без сумніву, священного права приватної власності, – з іншого. Поки що ж нерозв’язаністю цієї колізії вміло користуються спритні колекціонери на “чорному” ринку, адже “цивілізованого” антикварного ринку документів у нас немає, і навряд чи найближчим часом він з’явиться.

Однією з характерних особливостей минулого року, на жаль, з від’ємним знаком, стали події, пов’язані з виявленням улітку 2004 року крадіжки з фондів Центрального державного історичного архіву у Львові,

а згодом – виявлення на “чорних” ринках і документів з фондів Держархіву Львівської області.

Перебіг подій, думаю, добре відомий усім присутнім. Про це дбають ЗМІ, ми на своєму сайті систематично подаємо інформацію. Триває слідство.

У жовтні минулого року керівництво МВС задовольнило наше прохання і передало справу у провадження Головному слідчому управлінню. На відміну від певних кіл т. зв. “громадськості”, ми не вправі вимагати звітів від слідчих, натомість намагаємося надавати слідству максимальне сприяння. Найближчим часом обидва архіви комплексно перевірятимуться групами фахівців, створеними на вимогу Головного слідчого управління. Це має допомогти слідству, а головне – нам самим, визначити, якими були в архівах внутрішні фактори, що сприяли скоєнню злочину.

З моменту виявлення львівських втрат ми неодноразово орієнтували вас на вжиття додаткових заходів щодо посилення захисту документів. Зараз ми пропонуємо провести своєрідне тестування повноти та якості вжитих заходів за спеціальним запитальником, складеним для львівських архівів. Причому провести не формально, для звіту Держкомархіву, а задля чіткого уявлення про ситуацію в кожному архіві. Адже за останні місяці стали відомими факти втрати окремих документів і цілих справ у ЦДАГО, Держархіві Миколаївської області. Вдруге пограбовано відділ Архіву-музею літератури і мистецтва у Плютах. Окрім прямого ефекту – виявлення й усунення вузьких місць – така самоперевірка буде своєрідним інструктажем для працівників у системі збереження документів.

У львівській справі, крім охоронно-технологічних, є ціла низка інших повчальних аспектів. Ми мусимо їх вивчати і робити відповідні висновки.

Аспект перший: міжнародний контекст проблеми. Останніми роками світова архівна спільнота змушена була констатувати свою неготовність і навіть розгубленість, коли віч-на-віч стикнулася з проблемою архівних крадіжок; останні дедалі більше набувають рис глобального явища.

Брутально викрадаються документи, унікальні рукописи, цінні стародруки, старовинні карти з архівосховищ Амстердама, Бостона, Вашингтона, Києва, Кракова, Лондона, Львова, Москви, Нью-Йорка, Нью-Хейвена, Парижа, Санкт-Петербурга, Чикаго, причому подеколи – просто у фантастичних масштабах: з Національної бібліотеки в Парижі зникло 30 тис. одиниць рідкісних книг та рукописів, це – вагон матеріалів! Двічі в минулому році постраждав Національний архів США; одного разу злодію вдалося винести документи з грифом “Цілком таємно”.

У 2004 р. вголос заговорили про крадіжки і на Міжнародному конгресі архівів у Відні – на першому в історії подібних форумів спеціальному круглому столі “Міжнародне співробітництво у захисті від крадіжок та незаконної торгівлі архівами”. У квітні 2005 р. Європейське бюро національних архівів створило спеціальну робочу групу з цих проблем. У вересні у Стокгольмі було проведено семінар (його рекомендації є в теках учасників); проголошено про підготовку масштабного європейського форуму з цієї проблеми у 2007 р.

На VI Загальній конференції Євразійського відділення МРА (Львів, вересень 2005 р.) керівники архівних служб десяти країн назвали серед

факторів, що уможливають крадіжки, порушення правил, які регулюють умови доступу і руху документів, низьку соціальну захищеність архівістів, застарілість або відсутність засобів охорони. Учасники взяли на себе такі зобов'язання: взаємного інформування про випадки виявлення архівних цінностей, що незаконно перебувають на території їхніх держав; обміну підсумковою інформацією за результатами завершених слідством справ про крадіжки; запропонувати спеціально розглянути проблему на одному з архівних саммітів; звернутися до урядів своїх країн з пропозицією проаналізувати існуючі законодавчі бази, передбачити посилення відповідальності за викрадення і незаконний обіг архівних цінностей, вжити додаткових заходів щодо посилення охорони архівів, підвищення соціальної захищеності та престижу професії.

У підсумковому документі “Звіт про архіви у розширеному Євросоюзі” (листопад 2005 р.), підготовленому на замовлення Ради ЄС, з'явився спеціальний розділ – “Заходи щодо запобігання крадіжкам” (його переклад так само роздано учасникам). Спеціальна секція працюватиме на наступній Міжнародній конференції Круглого столу архівів. Як бачимо, світова архівна спільнота серйозно стурбована новою глобальною загрозою архівам.

Французький бібліотекар Ф. Лапер'є, автор однієї з останніх публікацій з проблеми крадіжок і незаконної торгівлі книжками і документами, наголошує саме на західному векторі трафіку викрадених на Сході цінностей і доходить невеселого висновку: не можна покладатися на найновітніші технології і на дослідників, що зовні пристойно виглядають; не довіряти, на жаль, доводиться й своїм колегам...

Що ж відбувається у світі колекціонерів? Чи є він настільки втаємниченим, як здається на перший погляд? У жодному разі! Тут вирує неприховано бурхливе життя. Елементарний пошук в Інтернеті за трьома ключовими словами – “автограф” + “онлайнвий” + “аукціон” – дав ... 1 млн. 800 тис. посилань! Зрозуміло, такий обсяг інформації фізично неможливо опрацювати. У це важко повірити, але у світі на продаж пропонуються не десятки, а сотні тисяч лише автографів визначних діячів. А цим видом документів не вичерпується асортимент архівних ринків.

На сайті одного з аукціонів, який привертає увагу відвертою рекламою (“180 тисяч автографів на продаж. Повна автентичність. Помірні ціни”), я зробив спробу вивчити пропозиції. Автограф Льва Троцького продавався за 6 тис. євро. Це – остання сторінка, вилучена з якогось більшого машинописного німецькомовного тексту задля підпису автора. Максимально збільшивши на екрані документ, я не знайшов, звичайно, жодних ознак його приналежності до державного архіву. Але факт вандалізму був безспірним. Де решта машинопису, очевидно, позбавлена у такий спосіб жодних ідентифікаційних ознак, напевно, вже ніхто не дізнається.

До речі, стільки ж “коштував” Альберт Ейнштейн.

Шановні колеги, це – наше майбутнє. Ми ідемо “вірним шляхом”, – тим, який пройшли колеги в Європі, і наступаємо на ті ж граблі, які вже вдарили їх по лобі. Але іншого шляху немає. Єдине, що можна зробити, – ретельно вивчити наявний світовий досвід і спробувати мінімізувати втрати. Тобто – бути свідомими небезпеки і підготовленими до реагування на неї.

Давайте спробуємо. Насправді, як це не дивно, для цього потрібно не так уже й багато:

1. Обладнати кожен архів, кожне архівосховище системами охоронної сигналізації;
2. Забезпечити архів позавідомчою охороною;
3. Забезпечити читальні залі надійними системами відеоспостереження і постійного фізичного (візуального) контролю. Як мудро написано в одному американському посібнику, “ніколи не залишати дослідника наодинці з документами”;
4. Суворо дотримуватися затверджених нами ж самими норм і приписів щодо руху документів усередині архіву;
5. Добирати кадри зберігачів.

Оце, власне, і все. Прозоро і просто. Звичайно, для перших трьох складових потрібні кошти. А решта пунктів – то цілком наша власна відповідальність і наш професіоналізм. Прагматичні американці праві в тому, що на всі випадки катастроф (включно з крадіжками) мають бути чіткі приписи, обов’язкові до виконання всіма співробітниками. Причому, вони їх систематично вивчають, проходячи переатестацію. Очевидно, настав час і нашому науково-дослідному інституту узагальнити світовий досвід і підготувати власні рекомендації і план дій в усіх нестандартних ситуаціях, що загрожують документам, задля запобігання катастрофам і крадіжкам.

До заходів перспективних можна додати маркування унікальних та особливо цінних документів штемпелями, голограмами, електронними чіпами та інші технологічні новації. Базовими ж є, очевидно, названі вище складові. За умови їх дотримання у нас залишиться, по суті, єдиний фактор, з яким людство, очевидно, ніколи не дасть собі ради, – фактор “внутрішнього” злодія, або, як його ще називають, – професійної зради.

Аспект другий. Морально-політичний. “Львівська справа” безпрецедентно експлуатувалася ЗМІ протягом тривалого часу (побачили світ понад 200 публікацій, десятки сюжетів на телебаченні), провокувала гучні маніфестації, “круглі столи”, серію депутатських запитів. Чому? На наше переконання, саме тому, що з певного моменту була інтерпретована в політичній площині. Свого часу в Концепції захисту національних інтересів в архівній справі ми застерігали архіви від залежності від примх політичної боротьби. На конгресі у Відні пишались тим, що архівні документи у нас не використовуються задля компрометації політичних конкурентів. Як бачимо, ця ситуація виявилася нестійкою.

Інший бік справи – моральний. Я не маю на увазі в даному випадку моральність конкретних журналістів чи багатьох опонентів – палких прихильників “очищення” історичного архіву та й системи в цілому. Мене і моїх колег у Держкомархіві більше турбує реакція на те, що відбувається навколо архіву, його керівництва та його працівників з боку колег, архівної спільноти.

У тому, що сталося в обох львівських архівах, безумовно, є конкретні причини, є конкретні винуватці. Але бездоказово, без відповідних процедур і висновків компетентних органів засобами масової інформації з подачі кількох осіб єдиною винуватицею було “призначено” Діану Пельц. Я не беруся зараз однозначно стверджувати, що певної частини її провини в цій біді немає. Але ця частина може бути визначена лише на підставі незаперечних фактів і доказів. Здавалося б, елементарна річ.

Але вакханалія безпідставного шельмування цієї жінки, не побоюся

повторити, мужньої і порядної людини, роздмухана кількома львівськими газетами та електронними ЗМІ, очевидно вплинула не лише на певне коло львівських науковців та депутатів. Ця ганебна кампанія не зустріла адекватної відсічі в архівному середовищі. Такий гіркий висновок дозволяють мені зробити, зокрема, відомі нам колізії навколо опрацювання так званого звернення архівної громадськості до Президента. Чого тут більше: сором'язливості? поміркованості? байдужості? сумнозвісного “моя хата скраю”? Мені це нагадало слова відомого німецького пастора Мартіна Німеллера: “Коли прийшли за комуністами, я мовчав, бо не був комуністом, коли прийшли за католиками, я мовчав, бо не був католиком, коли прийшли за євреями, я мовчав, бо не був євреєм, коли прийшли за мною, то не було кому виступити за мене”. З цими самими словами, до речі, глибоко шанована мною людина, відомий правозахисник Мирослав Маринович активно включився у цькування нашої колеги. Дай, Боже, щоб нікого з вас не спіткало таке лихо, як Діану Пельц.

2005 рік проходив під знаком реформування, зміни організаційного статусу, структурних змін органів виконавчої влади різних рівнів.

З метою вдосконалення системи органів виконавчої влади Уряд ліквідував і реорганізував ряд міністерств і комітетів. Держкомархіву вдалося зберегти свій статус державного комітету. Водночас Указом Президента України запроваджено спрямування і координацію діяльності Держкомархіву Міністром юстиції.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 12 березня 2005 р. № 179 проведено впорядкування структури апарату Держкомархіву. Створено три управління (в кожному з яких – по два відділи): організаційно-правового та фінансового забезпечення; інформації та міжнародного співробітництва; формування та зберігання НАФ, а також самостійний сектор кадрової роботи.

Можливо, в самій ідеї реформування закладалось якесь раціональне зерно, проте, як це іноді буває з благими намірами, шаблонне застосування ідеї, принаймні до архівної системи, лише ускладнило діяльність як центрального апарату, так і регіональних структур: наявні кадрові ресурси інколи просто фізично неможливо було вкласти у прокрустове ложе на-в'язаних схем. При цьому в багатьох випадках, на жаль, не обійшлося без втрат.

У цьому контексті додаткові випробовування чекали на місцеві архівні установи. Усі пам'ятають травневу постанову Кабінету Міністрів з примірними переліками структурних підрозділів державних адміністрацій. Лише завдяки рішучим діям Держкомархіву і підтримці Міністерства юстиції вдалося повернути державні архівні установи до місцевих держадміністрацій.

У низовій ланці в деяких регіонах були спроби необґрунтовано змінити організаційно-правовий статус архівних відділів райдержадміністрацій, перетворивши їх на сектори або навіть просто запровадивши посади головних спеціалістів апарату адміністрації.

Наступне питання – реформування організаційної структури управління місцевими державними архівними установами за жорсткою вертикаллю

з відповідною зміною порядку їх фінансування з державного бюджету.

Восени ми розглянули пропозиції з цього питання, що надійшли від Міністерства фінансів, державних адміністрацій та місцевих архівів. Питання, як ви пам'ятаєте, обговорювалося на розширеному засіданні колегії Держкомархіву України та громадської колегії при Держкомархіві. Проаналізовано стан фінансування місцевих архівів протягом останніх років. Вивчався також досвід взаємодії зі своїми територіальними органами відомств, що мають вертикаль підпорядкування.

У поглядах на цю пропозицію не було однастайності. Тринадцять адміністрацій (Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська облдержадміністрації, а також Севастопольська міська державна адміністрація) висловилися за доцільність перебудови, обумовлюючи свою позицію низкою застережень, серед яких передусім – вирішення проблеми достатнього і стабільного фінансування потреб архівів, їх додаткового кадрового забезпечення, збільшення фінансування на утримання архівних приміщень у зв'язку з переведенням користування цими приміщеннями на орендних засадах.

Сім адміністрацій (Донецька, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська облдержадміністрації та Київська міськдержадміністрація) вважають таку перебудову неприйнятною. Свою позицію вони аргументують, зокрема, тим, що виведення місцевих державних архівних установ зі структур держадміністрацій та міських рад призведе до необґрунтованого звуження компетенції місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Запропонована перебудова, на їхню думку, може призвести до надмірної централізації, виникнення додаткових управлінських ланок між фондоутворювачами і користувачами архівними документами, у той час як архівна справа за своїм характером є місцевою, оскільки й утворювачі документної інформації, і їхні споживачі є переважно місцевими суб'єктами. Перетворення місцевих архівних установ на територіальні органи Держкомархіву також суперечило б курсу на проведення в Україні адміністративної реформи, яка, передусім, передбачає наближення адміністративних послуг до населення, посилення ролі і значення органів місцевого самоврядування в усіх сферах суспільного життя, перерозподіл фінансових і матеріально-технічних ресурсів між центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на користь останніх.

Фактично не визначилися з цього питання Полтавська і Рівненська облдержадміністрації. Взагалі не подали пропозицій Рада міністрів Автономної Республіки Крим, Вінницька, Сумська, Тернопільська та Чернівецька облдержадміністрації.

Щодо ціни такого реформування. Штатну чисельність працівників системи треба збільшити на 1152 особи, у т. ч. районну і міську ланки – на 926, обласну – на 216 і центральну на 10 осіб. Оренда приміщень та комунальні платежі мають зрости на 8,5 млн. грн., а загальні витрати – у 2,7 рази.

Неподоланою на законодавчому рівні є проблема, що може виникнути в разі перетворення архівних відділів міських рад на територіальні органи Держкомархіву: зберігання у державних архівних установах документів, що є власністю відповідних територіальних громад.

Загальний висновок: перетворення місцевих архівних установ на територіальні органи Держкомархіву є передчасним. Разом із тим пошук шляхів вдосконалення управління місцевими архівними установами в контексті адміністративної реформи триватиме.

Наступна сфера. У 2005 році значно активізувалася робота архівних установ з виявлення та обліку юридичних та фізичних осіб – джерел формування Національного архівного фонду. Розпочато укладання нових списків.

Забезпечено надходження на постійне та тимчасове зберігання комплексу документації з виборів Президента. Фактично вперше було застосовано оперативне документування сучасної історії України, в тому числі – нетрадиційними методами та джерелами. Маю на увазі широкий спектр агітаційних документів, ресурси Інтернету (заархівовано повністю понад 50 дотичних веб-сайтів), величезний масив аудіовізуальних документів.

Активно проводилася робота зі штабами кандидатів у Президенти України, партійними осередками, громадськими організаціями, ЗМІ щодо передавання на державне зберігання документації, що відбиває події Помаранчевої революції.

На жаль, на державне зберігання надійшла незначна кількість управлінської документації від штабів кандидатів. Більшу частину документів, отриманих від штабів, партійних осередків, громадських об'єднань, складає, знов-таки, агітаційна продукція.

Виникли певні проблеми у роботі зі ЗМІ, аматорськими студіями, власниками сайтів. Це пов'язано, по-перше, з питаннями збереження авторських прав на документи, по-друге, – з відмовою безкоштовно передавати документи до державних архівів.

Проте архівістами усе ж зібрано понад 5 тис. од. зб. згаданої тематики. Слід відзначити активну роботу щодо ініціативного документування зазначених подій ЦДКФФА, ЦДАГО, Держархіву м. Києва, держархівів Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Полтавської, Тернопільської, Хмельницької областей.

Досвід архівних установ з ініціативного документування вирішальних у новітній історії держави подій узагальнено Держкомархівом у методичних рекомендаціях з організації збирання, експертизи цінності, фондування та описування документів.

На сьогодні більшість цих документів описано. Досі не завершено впорядкування колекцій у ЦДКФФА, ЦДАМЛМ, держархівах Волинської, Донецької, Запорізької, Рівненської, Сумської, Чернігівської областей.

Надалі однією з найважливіших складових такої роботи мають бути інформаційні листи, звернення на адреси партій, ЗМІ, інших організацій, причетних до виборів, налагодження контактів з ними.

У квітні 2005 р. Держкомархівом було направлено до Верховної Ради України пропозиції про необхідність внесення змін до всіх законів про вибори. Однак лише в Законі “Про внесення змін до Закону України “Про вибори народних депутатів України” змінено редакцію статті 118 “Зберігання виборчої та іншої документації і матеріальних цінностей”, у якій передбачено новий порядок надходження документів до архівів.

Відтепер тимчасова виборча документація з виборів народних депутатів надходить з окружних виборчих комісій до трудових архівів, а документи, що належать до НАФ, – до державних архівів.

Водночас у Законі “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” наші пропозиції не враховано.

Уже зараз у державних архівах зберігаються десятки тонн виборчих бюлетенів. Сховища перевантажені, не вистачає місця для приймання документів НАФ. Безумовно, ми будемо знову порушувати питання про внесення змін до законів про вибори.

Крім того, Кримінальний кодекс доповнено статтею 158 “Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму”, якою встановлено кримінальну відповідальність за незаконне знищення або документів у державних архівах та в ЦВК. Всупереч нашим пропозиціям, не встановлено аналогічну відповідальність виборчих комісій.

Ми направили до ЦВК свої пропозиції до нової редакції Порядку ведення діловодства виборчих комісій та типової номенклатури справ виборчої комісії. Однак без погодження з Держкомархівом у січні цього року ЦВК видало постанову “Про Порядок ведення діловодства виборчих комісій та комісій з референдумів”, якою не визначено порядок передавання виборчої документації до архівних установ та її склад. Обіцяно, що ці питання найближчим часом будуть роз’яснені в іншій постанові.

Поглиблюються і традиційні проблеми у сфері комплектування. Тривозною є стійка тенденція до зменшення кількості джерел формування НАФ, які передають документи на державне зберігання (порівняно з 2000 р. їх кількість зменшилася на 12 %). Відмова передавати документи НАФ до держархівів з боку підприємств, що переходять з державної у приватну власність, стає повсюдним явищем. Водночас власниками не забезпечуються належні умови зберігання та впорядкування документів. Непоодинокі випадки, коли й архівісти відмовляються працювати з установами недержавної форми власності, навіть не проводячи експертизу цінності документів.

Загострюється проблема щодо приймання на державне зберігання кіно-, відео-, фото-, фонодокументів. Обсяги приймання таких документів щорічно зменшуються, особливо це стосується ЦДКФФА України. Виробники цієї документації ігнорують Закон України “Про обов’язковий примірник документів”. Наші звернення до органів, що здійснюють реєстрацію і видачу ліцензій ЗМІ, досі не розв’язали проблему. Принагідно можна зазначити, що з боку архівних установ недостатньо енергійно проводиться робота з роз’яснення законодавства з архівної справи.

Дотепер нам не вдалося забезпечити облік власників документів НАФ. Поза увагою лишаються сотні історичних, краєзнавчих меморіальних музеїв, бібліотек, громадських об’єднань, релігійних організацій, більшість приватних підприємств, установ, організацій, власники приватних архівних зібрань, що, як свідчать результати слідства у “львівській справі”, мають у своїх колекціях документи, викрадені з фондів державних архівів. Жоден державний архів не зафіксував у звіті за 2005 рік приватних колекцій із документами НАФ.

Між тим, документи з приватних архівних зібрань бурхливо циркулюють на “чорних ринках”, постійно міняють власників, а ми робимо вигляд, що ця сфера нас не стосується. Звісно, торгівля документами з приватних колекцій – це здійснення конституційного права громадян, але дві елементарні речі – запровадження обов’язкової фахової експертизи документів перед виставленням на продаж у легальних антикварних салонах і систематичний контроль за рухом документів на “чорних ринках” – зможуть зменшити небезпеку викрадення документів з наших архівів. Ми маємо з’являтися в антикварних лавках і на “чорних” ринках – бути постійно присутніми у цьому середовищі, як на роботі, усвідомивши, що документи НАФ – це не лише те, що зберігається в державних сховищах.

З іншого боку, потребують подальшого серйозного діалогу і нашої пильної уваги спроби законодавчого закріплення ексклюзивних корпоративних прав на використання певної частини інформаційних ресурсів держави. Я маю на увазі передусім Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення: згідно із Законом про Національну раду вона створює і утримує (цитую) “Державний архів телерадіомовлення”. Закон у такій редакції було прийнято всупереч нашим зауваженням, які просто проігнорували.

Очевидно, назріло питання щодо акредитації новостворюваних недержавних архівів.

Більше того, з’ясувалося, що на тринадцятому році дії архівного закону в Україні існують великі комплекси цінних архівних документів, цілі архіви, досі не конституційовані у складі НАФ. Маю на увазі, зокрема, архіви деяких силових відомств. Дивний статус має напівкомерційна структура, що зберігає плани до рішень Київради щодо відведення земельних ділянок у столиці: Відділ геодезії і картографії Головного управління містобудування, архітектури та дизайну міського середовища Київської міської державної адміністрації.

Так само на межі порушення закону “балансують” приватні структури, що надають послуги зі знищення архівів “проблемних” підприємств. Цитую отриману щойно електронною поштою рекламу одного з них:

“Избавление от ненужного предприятия с “бурной” биографией (в т. ч. сменой учредителей и директората) с нотариальным оформлением акта приёмки-передачи документации – за 3 700 грн.”.

Отже, за 700 доларів і архів знищать, і довідку з печаткою видадуть про передачу його до відповідної архівної установи. Остап Бендер міг би позаздрити.

Сподіваємося, що в цьому році ми нарешті розпочнемо видачу свідоцтв про державну реєстрацію документів НАФ; на це передбачені кошти в бюджеті. Однак, до початку державної реєстрації документів НАФ необхідно провести серйозну підготовчу роботу – внести зміни до порядку реєстрації, додати відповідні показники до звітності, забезпечити архіви штампами і свідоцтвами, розгорнути широку рекламну кампанію: дати матеріали в пресу, поширити пам’ятки, скласти реєстр власників документів, що мають бути зареєстровані у складі НАФ.

Знову доводиться говорити про проблеми трудових архівів. Зростанню

їх мережі (на сьогодні функціонують уже 462 одиниці) безумовно сприяло квітнєве Розпорядження Президента. Однак, з числа новостворених трудових архівів лише 97 є юридичними особами, переважно – у Хмельницькій, Полтавській, Волинській і Донецькій областях. Досі не створено жодного трудового архіву в Івано-Франківській області, лише по одному створено в Львівській та Рівненській областях.

Для зберігання документів з особового складу державним і комунальним архівам додатково виділено близько 3 тис. кв. м. Минулого року до них надійшло майже 342 тис. документів з особового складу, – це 62 % від загальної кількості прийнятих на зберігання справ. Якщо цей рух не зупинити, ми невдовзі перетворимо всі архіви держави на трудові.

Водночас ми постійно отримуємо скарги на втрату документів з особового складу на підприємствах недержавної форми власності. Показовою є сумна доля архіву Усть-Чорнянського лісокомбінату Закарпатської області (на ньому працювало близько чотирьох тисяч осіб), а також архіву ВАТ “Київенергобуд”, де зберігаються документи учасників ліквідації аварії на ЧАЕС (на сьогодні ВАТ формально не ліквідовано, однак його приміщення, у тому числі архівне, зачинено вже майже два роки).

Збільшується потік листів до Держкомархіву від ліквідаторів збанкрутілих підприємств про неможливість вирішити на місцях питання про передавання документів ліквідованих установ для подальшого зберігання.

Цю проблему ми зможемо вирішити тільки спільними зусиллями з органами місцевого самоврядування, які мають активізувати процес створення трудових архівів.

Викликає занепокоєння якість відбору документів до складу НАФ. Зрозуміло, що перший етап експертизи цінності документів здійснюється ще на стадії діловодства, під час підготовки номенклатур справ. Саме на цьому етапі ми втрачаємо багато важливих документів. Погоджені ЕПК державних архівів номенклатури справ, у тому числі й примірні, розроблені для однорідних установ районної ланки, часто не відбивають усього складу документів, що створюються в установі, неправильно визначаються строки зберігання документів, порушуються правила формування документів у справи. Це спричинює неповноту фондового складу документів. Річні описи містять однаковий набір справ: накази, плани, звіти. Не проводиться експертиза цінності справ з листуванням, зверненнями громадян, не вносяться до описів справ інформаційно-аналітичні документи (огляди, доповіді про підсумки діяльності установ, доповідні записки тощо), а також протоколи, стенограми нарад, семінарів, постійних комісій, рад, інші важливі документи, що відбивають основну діяльність установ.

Необхідно націлювати членів ЕПК державних архівів на більш прискіпливе ставлення до документів, що надходять на розгляд. Кількість погоджених описів справ і номенклатур справ – це ще не головні показники роботи ЕПК.

Наступна проблема. На сьогодні в державі прийнято Закон “Про національну програму інформатизації”, інші акти, які регулюють створення інформаційних електронних ресурсів, впровадження електронного документообігу. Розпочав свою діяльність перший Центр сертифікації ключів електронних цифрових підписів. Відтепер електронні документи

будуть захищені електронним цифровим підписом. Отже, прогнозується збільшення електронного документообігу в управлінській діяльності, у тому числі – документів постійного зберігання. На ринку пропонуються десятки програмних продуктів різних вітчизняних і зарубіжних виробників. Однак у державі ніхто не займається сертифікацією програм електронного документообігу на предмет відповідності основним вимогам організації діловодства. Ці питання і досі залишаються поза увагою Держкомархіву та УНДІАСД.

Зрештою, електронний документообіг не впроваджено навіть у поточне діловодство ні в Держкомархіві, ні в архівах. Придбання готового або адаптованого продукту коштує дорого. Тому треба шукати шляхів співробітництва з виробниками цих програм на паритетних засадах. Є пропозиції кількох фірм щодо апробації систем електронного документообігу в Держкомархіві з їх подальшим безоплатним впровадженням. Над цим треба наполегливо працювати. Наша “страусяча” позиція не вирішить проблеми приймання електронних документів на державне зберігання. Відповісти на цей виклик ми також виявилися не готовими.

Не можна зупинитися на розробленому нами у 2005 р. “Порядку зберігання електронних документів в архівних установах”, – тут лише окреслено основні підходи до проблеми. Необхідні ґрунтовні дослідження у цій сфері, зокрема визначення порядку передавання електронних документів до державних архівів, форматів подання даних в електронній справі, вимог до комплексу супровідної документації, розроблення концепції державного архіву електронних документів.

Протягом року “не рухався” проект Закону України “Про діловодство”, хоча ще рік тому гостро ставилося питання про прискорення роботи з його доопрацювання. Наприкінці минулого року підготовлено концепцію цього Закону. Але розробники даремно розраховують, що далі цей законопроект “підхопить” і доведе Мін’юст. Без копіткої систематичної роботи даного закону не буде.

Особливої уваги потребує інформаційна сфера нашої діяльності, – користувачів не цікавлять наші внутрішні проблеми, вони мають право вимагати від нас надання інформаційних послуг.

Формально планові показники перевищено майже вдвічі практично з усіх напрямків використання інформації. Зокрема, величезними є обсяги виконаних соціально-правових запитів (311 тис. за рік; для порівняння: тематичних запитів було виконано трохи більше 20 тис.), – вони вже перевищують критичну межу, що призводить до залучення до довідкової роботи співробітників практично всіх структурних підрозділів державних архівів, спричиняє збільшення термінів виконання. Це – прямий наслідок перекосу у прийманні документів з особового складу.

З іншого боку, обсяги робіт, виконані трудовими архівами, ще раз підтверджують правильність нашого курсу на максимальне розширення їхньої мережі. При цьому бажано залучати до них фахівців з бухгалтерською освітою, запроваджувати на цих ділянках роботи сучасні інформаційні технології.

Зрозуміло, посилена увага має приділятися зверненням колишніх полі-

тичних в'язнів та репресованих, в'язнів гетто та нацистських концтаборів, запитає найменш соціально захищених категорій населення.

Протягом останніх років ми визнаємо нашу неготовність адекватно відповісти на такий виклик часу, як генеалогічні запити. Чи змінилося щось сьогодні? Більше половини архівів уже проводять цю роботу самостійно. Але при цьому не сповна використовуються перспективні резерви, – майже ніхто не займається виготовленням генеалогічних таблиць і дерев, в той час як у всьому світі архіви успішно заробляють на цьому гроші. Ми ж чомусь досі говоримо про проблеми з валютними рахунками. Серйозною залишається проблема спілкування з англомовним світом. А нашому інституту слід впритул зайнятись якщо не розробленням власної методики, то бодай узагальненням уже здобутого досвіду і адаптацією, скажімо, російських рекомендацій щодо виконання генеалогічних запитів.

Зрештою, якщо у нас не вистачає власних сил і часу, чому не звернутися до послуг спеціалізованих генеалогічних структур, – з ними успішно співпрацюють архівісти у ЦДІАЛ, Криму, у Вінниці, Луцьку, Дніпропетровську, Донецьку, Івано-Франківську, Одесі, Полтаві, Херсоні, Хмельницькому, Чернігові. Решта ж архівів, як правило, просто запрошує замовників таких досліджень до читальних залів.

Традиційно ювілейні та пам'ятні дати стають інформаційним приводом для оприлюднення архівних ресурсів через документальні виставки – пересічно кожен архів провів до 20 виставок на рік. Статистика відвідувань веб-порталу Держкомархіву свідчить про популярність у користувачів нової форми виставкової діяльності – публікації документальних виставок в онлайн-режимі в Інтернеті. На сьогодні ми маємо 22 виставки, на яких у відкритому доступі представлено понад 2 тис. документів. На жаль, мусимо констатувати некоректність їхнього використання, передусім – окремими ЗМІ, які просто репродукують документи без посилань на джерело. Взагалі, проблема захисту авторських прав на інформаційні продукти в Інтернеті зараз широко дискутується у світі, але досі жодних прийнятних рецептів не вироблено.

Інтенсифікувалися інші традиційні – і “безпроблемні” – форми інформаційної діяльності – теле- і радіопередачі, публікації у пресі. Останніх у минулому році було майже 1,5 тис., особливо відзначилися колеги з Житомира і Тернополя (брудну кампанію у львівських ЗМІ ми не рахуємо і не коментуємо).

Вузким місцем залишається обслуговування дослідників у читальних залах, – їх відвідало понад 21 тис. користувачів (це вдвічі більше, ніж ще пару років тому і значно перевищує наші “пропускні спроможності”; найбільше потерпають від цього ЦДІАЛ, ЦДІАК, ЦДНТА, Держархів в Автономній Республіці Крим, держархіви Закарпатської, Київської, Луганської, Одеської, Чернівецької, Харківської областей). Гостро стоїть проблема обладнання читальних залів копіювальною технікою, робочими місцями з виходом в Інтернет (таких архівів у нас не більше 10 %).

До “фізичних дослідників” слід додати ще не менш як 500 тис. вірту-

альних користувачів, що відвідують щороку наш веб-портал (це, до речі, приблизно стільки ж, скільки зафіксовано Національним архівом США, – єдиний показник, за яким ми таки “догнали” Америку). Сукупно вони роблять до 6 млн. запитів до окремих розділів порталу. Рівень інтенсивності використання архівних ресурсів засвідчує й такий показник: сукупний річний обсяг скопійованої з порталу інформації у 300 разів перевищує обсяг самого порталу. Такі масштабні цифри накладають на нас зобов’язання серйозного моніторингу характеру цих запитів і змушують серйозно замислитися над адекватністю нашого реагування на ці виклики сьогодення.

Певний прорив спостерігаємо у видавничій роботі. Понад півтори сотні видань було в роботі минулого року, з них оприлюднено (у друкованій та електронній формах) понад 60. Слід відзначити особливо плідну археографічну роботу ЦДАГО, державних архівів Запорізької, Одеської, Полтавської, Сумської областей, СБУ.

Суттєві зрушення можемо констатувати у реалізації серії довідкових видань “Архівні зібрання України” – без сумніву, одного зі стратегічних галузевих проектів. Підготовка путівників і анотованих реєстрів перебувала у центрі уваги практично всіх державних архівів. Сьогодні я маю приємність привітати всіх вас з виходом першого тому інтегрального довідника “Архівні установи України”. Це вагомий успіх усіх державних архівів, але насамперед – колективу УНДІАСД, який став основним виконавцем на фінальному етапі цієї багаторічної праці. Втім, попереду – набагато складніша і напруженіша робота над другим томом, який має охопити архівні зібрання за межами системи державних архівів.

Позитивними є тенденції у підготовці анотованих реєстрів описів. Сьогодні ви тримаєте в руках три нових довідники – архівів Миколаївської, Кіровоградської, Чернігівської областей; завершено роботу над томами у Черкасах і Сумах. Ще кілька областей працюють над серією, але провідні центральні архіви – ЦДІАК та ЦДАВО – на жаль, не можуть похвалитися такими успіхами. Таке відставання важко зрозуміти: півтора десятиліття ми живемо за нових реалій і досі не спромоглися гідно позиціонувати себе в суспільстві. Наявність путівника або анотованого реєстру архіву – це ознака нашого цивілізованого ставлення до дослідника. Разючі лакуни у цій серії довідників можна заповнити за рахунок публікації повних неанотованих реєстрів фондів як заключних томів майбутніх путівників. Це стосується також архівів Закарпатської, Київської, Луганської, Львівської областей. Не можу принагідно не відзначити систематичної і наполегливої роботи над багатотомним анотованим каталогом кінодокументів ЦДКФФА.

Що ж до путівників нового покоління, то мусимо визнати, що програма їх підготовки гучно провалилася. Минув рік, а у своєму активі ми маємо лише шість томів: ЦДАГО, ЦДІАЛ, ЦДАМЛМ, Суми, Чернігів, Херсон. Не можу не відзначити, що ЦДІАЛ минулого року випустив уже третє (!) видання путівника – польською мовою, а ЦДАМЛМ щойно опублікував другий том. Готовий перший том Путівника Держархіву Чернівецької області. Завершується робота в Донецьку. В той же час дивний довгобуд звів Держархів Тернопільської області: з 2002 р. він має завершений путівник і змушений щороку його осучаснювати. Оце, власне, і все. Викликає занепокоєння ситуація у Вінниці, Луганську, Ужгороді, Хмельницькому, загальмувалася робота в Державному архіві м. Києва (більшість із них про-

вадять надзвичайно активну видавничу діяльність, публікуючи монографії, довідники різної тематики, проте роботою над основними, знаковими для архіву виданнями, просто нехтують). У найбільшому архіві держави, чим так пишаються у Державному архіві Київської області, над путівником не працюють взагалі.

Завдяки поверненню УНДІАСД обличчям до редакційного і методичного супроводу галузевих програм з підготовки довідників нам вдалося завершити багаторічну роботу над зведеними фундаментальними томами – “Розсекречені архівні фонди” (регіональні архіви), “Архіви окупації”, “Втрачені і переміщені архіви” (т. 1); два перші з них представлені в електронному вигляді на порталі та на CD.

Нині ми розпочинаємо новий серйозний галузевий проект – зведений реєстр метричних книг. Маємо пілотний зразок – реєстр метричних книг однієї конфесії з колекції Держархіву Хмельницької області. За цією моделлю, яку має доопрацювати інститут, у стислі терміни належить організувати масштабну роботу. Очевидно, тим архівам, які брали й беруть участь у здійсненні проекту з мікрофільмування метричних книг з Генеалогічним товариством Юта (США), включитися в цю роботу буде легко, оскільки попередню реєстраційну роботу в них вже проведено.

Цілком логічним завершенням роботи над щойно сформованими двома значними документальними масивами – документами щодо подій, пов’язаних із виборами Президента, і матеріалами “усної історії” про окупацію – має стати їхнє оприлюднення у вигляді зведених довідників. Гідним відзначенням 20-ї річниці Чорнобильської катастрофи може стати довідник про місця зберігання документів учасників ліквідації аварії на ЧАЕС.

Знову нагадаю і про нагальну проблему у виданні популярних архівних інформаторів – буклетів, у тому числі англomовних.

Зі сказаним вище безпосередньо пов’язана проблема доступу до архівних ресурсів – поза сумнівом, одна з найнагальніших проблем розвитку архівної справи, обернена до суспільства. Не випадково дотримання європейських стандартів доступу до архівів є неодмінною умовою вступу нових держав до ЄС.

На виконання квітневого Розпорядження Президента Держкомархів дещо переробив і затвердив у Мін’юсті нову редакцію “Порядку користування документами НАФ, що належать державі, територіальним громадам”. Цей документ визначає нашу політику щодо доступу до архівних документів.

Гострими залишаються питання доступу до документної інформаційної бази, зібраної органами ВЧК, ОГПУ, НКВД, МГБ та КГБ за всі роки радянської історії, – як тих документів, що після 1991 р. потрапили до архівів системи Держкомархіву, так і тих, що залишились у Державному архіві Служби безпеки України і майбутньому Державному архіві Служби зовнішньої розвідки. Такі вимоги висуваються радикальними колами суспільства: зокрема, в опублікованому в Інтернеті Меморандумі Майдану “Чергові задачі Помаранчевої революції” розділ шість під назвою “Національна безпека” починається категоричною вимогою: “Забезпечення доступу до всіх архівів ВЧК, ОГПУ, НКВД, МГБ, КГБ”. Аналогічні вимоги лунають у зв’язку зі створенням Інституту національної пам’яті, містяться у численних зверненнях до Президента України.

Наведу конкретні приклади: звернення головного редактора Чернівецького обласного відділення “Книги Пам’яті України” п. І. Фостія з приводу ознайомлення з документами про репресії у Держархіві Чернігівської області, лист п. Б. Веселовського з Житомира, а також проблему “Озернянського архіву”.

Перший приклад стосується відмови у необмеженому доступі до документів про репресії 1930–1940-х років на Чернігівщині та загальних питань оприлюднення персональних даних тієї доби (списків співробітників НКВС, МГБ, які брали участь у боротьбі з УПА). Автор скаржиться Президенту на “аракчеєвщину і неповагу до науковців” у Чернігівському архіві і пропонує: “переглянути кадри в державних архівах і звільнити з роботи усіх, хто служить не Українській державі, а злочинній примарі минулого”, а також “проаналізувати, яку науково-видавничу роботу за останні роки зробили обласні архіви в плані розвінчання комуністичної теорії і практики... і зробити різкий поворот у цій діяльності”. Ось такі ставляться завдання. Це – також виклик часу. Повністю лист п. Фостія та офіційна відповідь на нього опубліковані на порталі Держкомархіву.

Лист п. Веселовського стосується його бажання офіційно викрити донощика, що, як він вважає, був винним у смерті його дядька, розстріляного 1937 р.

У документах “Озернянського архіву” – колекції документів Служби безпеки УПА за 1944–1950 рр., віднайдені нещодавно і передані до Державного архіву Тернопільської області, – наявні відомості про осіб, страчених СБ за звинуваченням у співпраці з МГБ. При публікації опису “Озернянського архіву” в “Архівах України” ми змушені були вилучити ці імена; не дали згоди на повне оприлюднення таких відомостей і канадському видавництву “Літопис УПА”.

Усі три випадки об’єднуються одним – великою ймовірністю завдання моральної шкоди певному колу осіб (родичам та нащадкам людей, які згадуються в архівних документах). Архівісти в кожному з них мали всі підстави відмовити заявникам, що викликало обурення з їхнього боку, звинувачення у приховуванні інформації. Проте ми мусимо усвідомлювати велику відповідальність за дотримання норм законодавства, спрямованих на захист інформації про особу (персональних даних).

Безпосередньою відповіддю на такі вимоги суспільства стали ті рядки Указів Президента України від 11 липня 2005 р. “Про додаткові заходи щодо увічнення пам’яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні” та від 4 листопада 2005 р. “Про вшанування жертв та постраждалих від голодоморів в Україні”, які вимагають від Служби безпеки України полегшити доступ до архівних документів про злочини тоталітарного режиму.

Ми не маємо права лишатись осторонь цієї очевидної суспільної проблеми. Наша точка зору: потрібне їй чітке законодавче врегулювання, прийняття Закону “Про персональні дані”, доповнення Закону України “Про жертви політичних репресій” нормою щодо особливостей доступу до архівних документів про репресії з метою дотримання розумного балансу в цих питаннях. В усякому разі, ми не повинні бути в цьому питанні заручниками недосконалого законодавства.

Одним зі стратегічних напрямків організації доступу, який широко

запроваджується провідними архівними службами світу, є оцифрування описів і надання до них доступу через Інтернет. Зрозуміло, ми перебуваємо лише на початку цього довготривалого процесу. Наші найближчі сусіди у Польщі вже виставили в Інтернеті 12 тисяч інвентарів архівних фондів, на порталі Бундесархіву їх уже понад 50 тис. одиниць. Орієнтовні обрахунки, у яких ви всі брали участь минулого року, свідчать, що у складі НАФ налічується:

загалом – бл. 300 тис. описів (7 млн. стор.), з них:

246 тис. (бл. 5 млн. стор.) – машинописні;

бл. 1,2 тис. (17 тис. стор.) – набрані на комп'ютері;

55 описів (3,8 тис. стор.) – опубліковані у книжковому форматі.

А 31,5 тис. описів (1 млн. стор.) залишаються рукописними (тобто, взагалі існують в одному примірнику, що на сьогодні є неприпустимим!). Надалі ми не маємо права зволікати з організацією і ретельним плануванням цієї роботи.

Жодною мірою не можна вважати задовільними темпи роботи із розсекречування документів. Зібрані дані дають підстави твердити, що між великими обсягами документів таємного зберігання в окремих архівах і наявністю в регіоні, скажімо, підприємств ВПК немає прямого зв'язку. Не думаю, що ми маємо справу тут з реліктами консервативної свідомості, у більшості колег до перегляду т. зв. секретів колишнього СРСР просто не доходять руки. Лідерами за високою питомою вагою таких документів виступають: Одеса, Рівне, Чернігів, Черкаси, державні архіви міст Києва і Севастополя. Ось лише деякі приклади документів, з яких в окремих архівах досі не знято обмежень у доступі: списки фондів довоєнного і повоєнного періоду, “соціалістичні зобов’язання відділу секретних фондів архіву на ... 1946 рік” (!) і навіть “описи архівних справ з історії революційних повстань під час реформи 1861 р.”. І, погодьтеся, вже зовсім аморально тримати на таємному зберіганні цвинтарні книги повоєнних років, отримані нещодавно ЦДАВО від архівів МВС. Перелік “проблемних” документальних масивів, доступ до яких необґрунтовано і, більше того, – протизаконно – досі обмежується, можна продовжити. Над цим треба серйозно працювати.

З огляду на громіздкість і протяжність у часі процедури розсекречування, відсутність досі Порядку перегляду грифів секретності документів державних архівів, слід шукати якогось алгоритму дій, що дозволив би у стислі терміни радикально покращити ситуацію, наприклад запровадити полегшену процедуру зниження грифу секретності до “ДСК”.

Загальний же обсяг справ таємного зберігання (1,1 %), упевнений, може бути зменшений на порядок.

З огляду на ігнорування пропозицій Держкомархіву в державних програмах, пов’язаних з інформатизацією, в галузі вже котрий рік продовжується “стихійна” інформатизація.

Загалом, за базовими показниками (наявність спеціальних підрозділів, обладнання, локальних мереж, доступу до електронної пошти та Інтернету, постійних виділених каналів зв’язку, серверів, власних веб-сайтів і сторінок на веб-сайтах облдержадміністрацій) спостерігається поступове нарощування потужностей. За останні три роки показник співвідношення комп’ютерного обладнання з кількістю співробітників варіювався таким чином: спочатку

один комп'ютер припадав на 8 осіб, минулого року – вже на 4,2 особи.

Динаміка позитивна, але і такі темпи не можна вважати задовільними з огляду як на стрімке зростання обсягів інформації в сучасному суспільстві, так і нагальну потребу забезпечити комп'ютером кожне робоче місце.

Спеціальні інформаційні підрозділи створено лише у восьми архівах. Менше половини комп'ютерів з'єднані в локальні мережі, у 14-ти архівах локальні мережі досі відсутні, відповідно, комп'ютери використовуються непродуктивно і нерационально, по суті – як дорогі друкарські машинки.

У системі функціонують лише 9 виділених серверів (3 – в Держкомархіві, 3 – в центральних, 3 – в державних архівах областей: у Донецьку, Хмельницькому, Чернігові).

Досі не завершено підключення державних архівів до мережі Інтернет, лише 11 установ мають постійне підключення. Тільки п'ять архівів мають власні веб-сайти (Донецьк, Кіровоград, Одеса, Чернігів і піонер цього руху – Державний архів м. Севастополя).

Абсолютно неприпустимим є відсутність електронної пошти у двох центральних (ЦДНТА, ЦДАМЛМ) та двох обласних (Житомир, Київ) архівах. Про це соромно сьогодні говорити, я прошу керівників негайно виправити становище.

Близьке до завершення створення електронної версії Центрального фондового каталога. На кінець 2005 р. до бази введено бл. 160 тис. фондів, що становить 7 % від загального обсягу фондів. Прошу зауважити, що поточний рік ми визначаємо як останній рік цієї роботи.

У зв'язку з цим відділу інформаційних технологій Держкомархіву необхідно невідкладно зосередитися на інтеграції локальних сегментів до зведеної інформаційної системи і до кінця року провести апробацію бази в Інтернеті.

Дивно, але п'ять архівів (державні архіви Волинської, Донецької, Житомирської, Запорізької та Херсонської областей) не подали жодної інформації про стан інформатизації, що свідчить про ігнорування одного з пріоритетних напрямків діяльності.

Ще один промовистий висновок випливає з аналізу ситуації у сфері інформаційних технологій. Дедалі більшої гостроти набуває тут не стільки брак коштів, як нестача кваліфікованих кадрів. Залучення студентів-сумісників дає можливість, по суті, лише підтримувати працездатність комп'ютерів у режимі вже згадуваної “друкарської машинки за тисячу доларів” і абсолютно не дозволяє впроваджувати в архівну справу інформаційні технології – будувати оптимальні локальні мережі, ефективно використовувати і робити придатними для використання наявні ресурси, комплексно вирішувати проблему керування інформаційною безпекою. У кінцевому результаті не виконується, власне, головне завдання і не досягається основна мета інформатизації – ефективна обробка зростаючих обсягів інформації, радикальне підвищення продуктивності праці архівістів і надання нових видів послуг суспільству, які неможливі без використання сучасних технологій обробки гігантських масивів інформації документів Національного архівного фонду.

Оцінюючи позитивну динаміку міжнародного співробітництва державних архівів, відзначаючи розширення регіонального представництва у міжнародних заходах, не можу не застерегти колег передусім від само-

діяльності і нескоординованих із Держкомархівом дій у цьому напрямі, чим, власне, і був викликаний наказ Держкомархіву від 30.11.2005 № 140 “Про порядок здійснення службових відряджень за кордон та укладання міжнародних договорів...”.

Шановні колеги, ми намагалися говорити переважно про ключові проблеми, тенденції, загрози, недоліки у нашій сфері, а також можливі шляхи вирішення цих проблем. Попри всі позитивні зрушення, позитивну динаміку, що залишилися в основному “за кадром”, але простежуються за офіційним звітом, який ви маєте, слід визнати: всі наші зусилля щодо зміни ставлення владних структур, а особливо – суспільства в цілому – до архівів та проблем нашої сфери поки що проривних результатів не дали. Якщо абстрагуватися від конкретних зрушень у практичній площині, ініційованих нами і підтриманих Президентом і урядом, і розглянути ставлення суспільства до документноінформаційної сфери його життєдіяльності в цілому, то мусимо констатувати: підхід до нас і надалі залишається традиційно споживацьким.

У планах соціально-економічного розвитку держави нашу сферу не представлено жодним рядком, жодним показником. Для прикладу: Основні напрями урядової політики, затверджені Кабінетом міністрів України 20 січня цього року, засвідчують, що в гуманітарній сфері у центрі уваги уряду перебуває низка різноманітних проблем: від комп’ютеризації шкіл і вдосконалення правової бази охорони здоров’я до прориву у фінансуванні культури, зокрема кіновиробництва, гастрольної діяльності, реставрації архітектурних пам’яток у заповідниках тощо. Архіви з цього документа просто “випали”.

Нас і далі не сприймають як необхідну і невід’ємну складову інформаційного суспільства, що формується. Про це промовисто свідчать і Парламентські слухання з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні (вересень 2005 р.). Ніхто з трьох десятків промовців, людей, не випадкових у цій проблематиці, навіть не згадав слова “архіви”. Або ж взяти проект нової редакції Закону про інформацію, над яким працювали фахівці з різних міністерств і відомств. Знову, вже вкотре, ретроспективна інформація не фігурує серед інших видів інформації.

Для контрасту нагадаю, як визначаються статус, місце і роль архівів у провідних країнах світу. В одному з офіційних документів Міжнародного конгресу архівів у Відні (2004) під назвою “Стратегія й пріоритетні сфери Міжнародної ради архівів” зазначено: “Архівні установи мають тримати першість в ефективному реагуванні на стрімко змінювані концепції й технології щодо управління інформацією і знанням”. Такого завдання, на жаль, ми сьогодні поставити перед галуззю не можемо.

Водночас це має бути для нас черговим поштовхом до подальшої наполегливої праці. Залишаймося оптимістами.

Дякую за увагу.